

Nielegalny rynek chronionych gatunków dzikiej fauny i flory

Geneza, przejawy, przeciwdziałanie

Wiesław Pływaczewski

Szczytno 2016

Recenzja

prof. zw. dr hab. Jerzy Kasprzak

Redakcja wydawcy

Agnieszka Kamińska

Aleksandra Kielczykowska

Beata Miszczuk

Projekt okładki

Agnieszka Kamińska

© Wszelkie prawa zastrzeżone — Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie 2016

Stan prawny na 1 stycznia 2016 r.

ISBN 978-83-7462-520-3

e-ISBN 978-83-7462-521-0

Skład, druk i oprawa:

Dział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12-100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 89 621 51 02, fax 89 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

Objętość: 22,47 ark. wyd.

Spis treści

Wstęp	13
Rozdział 1	
Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przestępczości związanej z nielegalnym handlem dzikimi gatunkami chronionej fauny i flory	19
1.1. Zakres zainteresowań badawczych oraz wyjaśnienie problemów definicyjnych	19
1.2. Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków	26
1.3. Historyczne uwarunkowania handlu dzikimi gatunkami fauny i flory	32
1.4. Współczesne determinanty nielegalnego handlu dzikimi gatunkami chronionej fauny i flory	34
Rozdział 2	
Przegląd regulacji prawnych dotyczących ochrony dzikiej fauny i flory	39
2.1. Konwencja waszyngtońska z 1973 roku (<i>Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora</i> — CITES)	39
2.2. Perspektywa unijna	41
2.3. Perspektywa krajowa	45
Rozdział 3	
Kryminologia wobec zjawiska nielegalnego handlu dzikimi gatunkami fauny i flory	47
3.1. Przegląd wybranych problemów kryminologicznych związanych z ochroną środowiska naturalnego	47
3.2. Przestępczość przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory na tle wybranych teorii kryminologicznych	56
3.3. Ochrona światowego dziedzictwa przyrodniczego z perspektywy zielonej kryminologii	72
3.4. Wiktymologiczne aspekty nielegalnego handlu dzikimi gatunkami fauny i flory	82
Rozdział 4	
Charakterystyka wybranych kryminologicznych kategorii przestępstw przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory	93
4.1. Kłusownictwo	93
4.2. Przemyt oraz fałszowanie dokumentów	99
4.3. Korupcja	104

4.4. Przestępczość przeciwko życiu i zdrowiu	105
4.5. Kradzieże dzikich gatunków fauny i flory oraz produktów pochodnych	106
4.6. Przestępczość narkotykowa	107
4.7. Nielegalny handel bronią	110
4.8. Pranie pieniędzy	111
4.9. Podpalanie lasów pierwotnych	112

Rozdział 5

Nielegalna eksploatacja światowych zasobów leśnych	115
5.1. Etiologia i fenomenologia zjawiska	115
5.2. Nielegalna eksploatacja zasobów leśnych jako kategoria kryminologiczna — granice kryminalizacji	123
5.3. Międzynarodowe koncerty przemysłowe wobec problemu ochrony światowych zasobów leśnych	126
5.4. Związki międzynarodowych koncernów branży drzewnej z lokalnymi gangami — przykład Madagaskaru	129
5.5. Wybrane przykłady nielegalnej eksploatacji światowych zasobów leśnych	131
5.5.1. Pozyskiwanie surowca z palmy olejowej	131
5.5.2. Pozyskiwanie lateksu z kuczukowca	135
5.5.3. Proceder handlu „mięsem z buszu”	137
5.6. Działania reglamentacyjne dotyczące rynku handlu drewnem oraz produktami pochodnymi	138

Rozdział 6

Nielegalny handel dzikimi gatunkami fauny i flory jako przejaw przestępczości zorganizowanej	147
6.1. Wprowadzenie do problematyki przestępczości zorganizowanej w obszarze środowiska naturalnego	147
6.2. Handel chronionymi gatunkami fauny i flory jako źródło finansowania konfliktów zbrojnych i terroryzmu	149
6.3. Handel kością słońcową oraz rogami nosorożca z perspektywy nielegalnego rynku bronią	151
6.4. Gangi kontrolujące produkcję węgla drzewnego	158
6.5. Prywatne firmy wojskowe a ochrona światowego dziedzictwa przyrodniczego	159
6.6. Rynek diamentów a problematyka ochrony dzikich gatunków fauny i flory	161
6.7. Przestępczość zorganizowana związana z pozyskiwaniem chronionych gatunków fauny i flory a sektor turystyki	163
6.8. Pozostałe formy zorganizowanej grabieży naturalnych zasobów środowiska	169

Rozdział 7

Zorganizowana przestępczość przeciwko awifaunie	173
7.1. Ptaki drapieżne a ochrona dziedzictwa przyrodniczego	173
7.2. Charakterystyka „ptasich gangów”	178
7.3. Awifauna a przemysł spożywczy	181
7.4. Przeciwdziałanie zjawisku nielegalnych polowań na chronione gatunki awifauny	183

Rozdział 8

Zorganizowane formy eksploatacji mórz i oceanów	189
8.1. Charakterystyka wybranych form zorganizowanej eksploatacji podwodnego dziedzictwa przyrodniczego	189
8.2. Nielegalne połowy rekinów a branża gastronomiczna	192
8.3. Zorganizowane formy pozyskiwania i przemytu kawioru	194

Rozdział 9

Uwarunkowania kulturowe ochrony zagrożonych gatunków dzikiej fauny i flory	197
9.1. Branża tzw. azjatyckiej (chińskiej) medycyny ludowej i jej związki z gangami kłusowniczo-przemysłowymi	197
9.2. Konflikt między tradycją a ochroną dzikiej przyrody — przypadek ludu Masajów	198
9.3. Tradycyjne stroje tybetańskie a ochrona populacji dzikich kotów drapieżnych	202

Rozdział 10

Przeciwdziałanie przestępczości wymierzonej w chronione gatunki dzikiej fauny i flory	205
10.1. Perspektywa międzynarodowa	205
10.1.1. Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej — INTERPOL	205
10.1.2. Europejski Urząd Policji — Europol	213
10.1.3. Sekretariat Konwencji CITES	215
10.1.4. Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości	216
10.1.5. Światowa Organizacja Celna	217
10.1.6. Bank Światowy	218
10.1.7. Porozumienie z Lusaki	219
10.1.8. Międzynarodowe Konsorcjum do Walki z Przestępczością Przeciwko Dzikiej Przyrodzie	220
10.2. Perspektywa krajowa	223
10.2.1. Policja	223
10.2.2. Służba Celna	236

10.2.3. Straż Graniczna	251
10.2.4. Straże miejskie (gminne)	253
10.2.5. Ministerstwo Środowiska (Departament Leśnictwa i Ochrony Przyrody) — Zespół ds. konwencji waszyngtońskiej	255
10.2.6. Państwowa Rada Ochrony Przyrody	256
10.2.7. Inspekcje	256
Rozdział 11	
Rola organizacji pozarządowych w walce z procederem nielegalnego handlu dzikimi gatunkami fauny i flory	261
11.1. Wprowadzenie do problematyki organizacji pozarządowych	261
11.2. Przegląd wybranych organizacji ekologicznych oraz innych inicjatyw ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa przyrodniczego	265
11.2.1. Perspektywa międzynarodowa	265
11.2.2. Perspektywa krajowa	270
Wnioski oraz rekomendacje	275
Bibliografia	287
Spis tabel	315
Spis rycin	315
Streszczenia	317

Contents

Introduction	13
Section 1	
Social and economic determinants of crime related to illicit trafficking in wild species of protected fauna and flora	19
1.1. Scope of research interests and explanation of definition issues	19
1.2. Introduction to the issues of illegal markets	26
1.3. Historical determinants of trade in wild species of fauna and flora	32
1.4. Current determinants of illicit trafficking in wild species of protected fauna and flora	34
Section 2	
Review of legal regulations concerning the protection of wild fauna and flora	39
2.1. Washington Convention of 1973 (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora — CITES)	39
2.2. EU view	41
2.3. National view	45
Section 3	
Criminology and the phenomenon of illicit trafficking in wild species of fauna and flora	47
3.1. Review of selected criminological issues related to natural environment protection	47
3.2. Crime against wild species of fauna and flora against the background of selected criminological theories	56
3.3. Protection of the world's natural heritage from the perspective of green criminology	72
3.4. Victimological aspects of illicit trafficking in wild species of fauna and flora	82
Section 4	
Characteristics of selected criminological categories of crime against wild species of fauna and flora	93
4.1. Poaching	93
4.2. Smuggling and document forging	99
4.3. Corruption	104
4.4. Crimes against life and health	105
4.5. Thefts of wild species of fauna and flora and derivative products	106
4.6. Drug-related crime	107

4.7. Illicit arms trafficking	110
4.8. Money laundering	111
4.9. Primary forest arson	112
Section 5	
Illegal exploitation of the world's forest resources	115
5.1. Aetiology and phenomenology of the phenomenon	115
5.2. Illegal exploitation of forest resources as a criminological category — limits of criminalisation	123
5.3. International concerns and the problem of preservation of the world's forest resources	126
5.4. Connections between international timber industry concerns and local gangs — the example of Madagascar	129
5.5. Selected examples of illegal exploitation of the world's forest resources	131
5.5.1. Obtaining raw material from the oil palm	131
5.5.2. Obtaining latex from the rubber tree	135
5.5.3. Trafficking in bush meat	137
5.6. Rationing measures concerning the market of trading in timber and derivative products	138
Section 6	
Illicit trafficking in wild species of fauna and flora as a form of organised crime	147
6.1. Introduction to the issues of organised crime in the area of the natural environment	147
6.2. Trafficking in wild species of protected fauna and flora as a source of financing armed conflicts and terrorism	149
6.3. Trafficking in ivory and rhino horns from the perspective of the illegal arms market	151
6.4. Gangs controlling charcoal production	158
6.5. Private military companies and world natural heritage protection	159
6.6. The diamond market and the issues of the protection of wild species of flora and fauna	161
6.7. Organised crime related to sourcing protected species of flora and fauna and the tourism sector	163
6.8. Other forms of organised plundering of natural environmental resources	169
Section 7	
Organised crime against avifauna	173
7.1. Birds of prey and natural heritage protection	173
7.2. Characteristics of “bird gangs”	178

7.3. Avifauna conservation and the food industry.....	181
7.4. Counteracting the phenomenon of illegal hunting for protected species of avifauna	183
Section 8	
Organised forms of exploitation of seas and oceans.....	189
8.1. Characteristics of selected forms of organised exploitation of underwater natural heritage.....	189
8.2. Illegal shark fishing and the catering industry	192
8.3. Organised forms of caviar sourcing and smuggling	194
Section 9	
Cultural determinants of the protection of wild species of fauna and flora	197
9.1. The so-called Asian (Chinese) Folk Medicine sector and its connections with poaching and smuggling gangs	197
9.2. Conflict between tradition and wildlife preservation — the example of the Maasai people	198
9.3. Traditional Tibetan clothing and the preservation of wild cats	202
Section 10	
Counteracting crime against protected species of wild flora and fauna	205
10.1. International perspective	205
10.1.1. International Criminal Police Organization — INTERPOL	205
10.1.2. European Police Office — Europol	213
10.1.3. CITES Secretariat	215
10.1.4. United Nations Office on Drugs and Crime	216
10.1.5. World Customs Organization	217
10.1.6. World Bank	218
10.1.7. Lusaka Agreement	219
10.1.8. International Consortium on Combating Wildlife Crime	220
10.2. National perspective	223
10.2.1. Police	223
10.2.2. Customs Service	236
10.2.3. Border Guard	251
10.2.4. Municipal police	253
10.2.5. Ministry of Environment (Department of Forestry and Nature Protection) — Group for Washington Convention	255
10.2.6. State Council for Nature Conservation	256
10.2.7. Inspections	256

Section 11

Role of non-governmental organisations in combating the practice of illicit trafficking in wild species of fauna and flora	261
11.1. Introduction to the issues of non-governmental organisations	261
11.2. Review of selected ecological organisations and other initiatives aimed at natural heritage protection	265
11.2.1. International perspective	265
11.2.2. National perspective	270
Conclusions and recommendations	275
Bibliography	287
List of tables	315
List of pictures	315
Abstracts	317

Mojej Żonie
z podziękowaniem
za wsparcie
oraz inspiracje

Wstęp

Na podstawie danych z raportów międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną dziedzictwa przyrodniczego można stwierdzić, że przestępczość przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory systematycznie rośnie¹. Ocenę tę potwierdza m.in. Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej — INTERPOL, która od dłuższego już czasu sygnalizuje szczególną aktywność zorganizowanych struktur przestępczych w tym obszarze². Chodzi tu głównie o masowe zabijanie tzw. flagowych gatunków zwierząt, takich jak słonie, nosorożce, tygrysy, rekiny oraz mały człekokształtny³. Także z opracowań Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przemocności (UNODC) wynika, że nielegalny rynek handlu chronionymi gatunkami fauny i flory rozwija się w niespotykanym dotąd tempie, zapewniając międzynarodowym gangom dochód szacowany na około 10–20 mld dolarów rocznie. Zyski te lokują wspomniany proceder w czołówce nielegalnych rynków⁴, obok handlu narkotykami, ludźmi oraz bronią.

Kryminologiczny obraz tej przestępczości, określanej od nazwy Konwencji o Międzynarodowym Handlu Dzikimi Zwierzętami i Roślinami Gatunków Zagrożonych

¹ Por. M.E. Zimmerman, *The black market for wildlife: combating transnational organized crime in the illegal wildlife trade*, "Vanderbilt Journal of Transnational Law" 2003, vol. 36, No. 5, s. 1657–1689; Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, *Crime Prevention and Criminal Justice Responses against Illicit Trafficking Crime Species of Wild Fauna and Flora*, Agenda item 6, Vienna, April 2011 (United Nations, Economic and Social Council, E/CN.15/2011/L.5/rev.1).

² International Criminal Police Organization, *Environmental Crime Programme: Strategic Plan 2009–2010*, Lyon 2009; International Criminal Police Organization — INTERPOL, *Elephant Poaching and Ivory Trafficking in East Africa; Assessment for Effective Law Enforcement Response*, Lyon 2014.

³ Na przykład światowa populacja tygrysa zmniejszyła się ze 100 000 osobników przed stu laty do 3500 sztuk. Przyczyną 78% zgonów w populacji tygrysa sumatrzeńskiego jest kłusownictwo. Cena sprzedaży kości tygrysa sięga 900 EUR za kilogram. Natomiast udział nielegalnie pozyskanego drewna w światowym handlu drewnem wynosi ok. 30%. Proceder ten przyczynia się w ponad 50% do deforestacji lasów tropikalnych w Afryce Środkowej, Amazonii i Azji Południowo-Wschodniej. Z kolei szacuje się, że wartość nielegalnych połowów na świecie wynosi około 10 mld EUR rocznie, co stanowi 19% odnotowanej wartości połowów. *Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie podejścia UE do nielegalnego handlu dziką fauną i florą* (COM/2014/064).

⁴ Zob. United Nations Office on Drugs and Crime, *The Globalisation of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, United Nations Publication 2006, s. 45; por. też: P. Beirne, N. South (red.), *Issues in Green Criminology*, Portland 2007, s. 230; R. White, *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*, Portland 2008, s. 186 i n.; R.S. Clark, *The United Nations Convention against Transnational Organized Crime*, "Wayne Law Review" 2004, Vol. 50, s. 161 i n.; G.R. Hewman (red.), *Crime and Punishment. Around the World*, Santa Barbara 2010, s. 262.

Wyginięciem (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora — CITES*) jako „przestępczość CITES”, jest niezwykle złożony. Obejmuje on bowiem nie tylko zamachy skierowane przeciwko poszczególnym gatunkom dzikich zwierząt (fauna), lecz także przeciwko licznym gatunkom chronionych roślin (flora).

Należy przy okazji zwrócić uwagę na fakt, że w tym ostatnim przypadku masowe, a przy tym często nielegalne, pozyskiwanie drewna z lasów pierwotnych wpisuje się w obraz zjawiska efektu cieplarnianego. Okazuje się, że człowiek w swoim stereotypowym postrzeganiu zagrożeń cywilizacyjnych jeszcze do niedawna nie dostrzegał związków istniejących pomiędzy karczowaniem tych obszarów, zabijaniem dzikich zwierząt, zawłaszczaniem ich naturalnych siedlisk a zjawiskiem ocieplania klimatu. Niejednokrotnie uważał też, że informacje o negatywnych skutkach wspomnianych procesów klimatycznych są nieprawdziwe bądź przejawskrawione. Tego rodzaju zafałszowany obraz rzeczywistości był utrwalany przez koncerny przemysłowe zainteresowane nieograniczoną eksploatacją naturalnych zasobów ziemi. Dopiero widmo globalnej katastrofy ekologicznej uświadomiło państwom, społecznościom lokalnym oraz poszczególnym jednostkom, że możliwości absorpcyjne zielonych obszarów naszej planety są na wyczerpaniu. Potwierdzeniem tej mało optymistycznej diagnozy jest m.in. zjawisko topnienia pokrywy lodowej na Arktyce i Antarktydzie, a w konsekwencji podnoszenia się poziomu wód mórz i oceanów. Bezspornym skutkiem tych procesów jest również podtapianie obszarów uprawnych, a także coraz częstsze przypadki uchodźstwa klimatycznego (ekologicznego)⁵. Zjawisko przemieszczania się, spowodowane zmianami klimatycznymi, dotyczy także zwierząt, co potwierdza m.in. dramatyczna wręcz sytuacja niedźwiedzia polarnego⁶. Zasygnalizowane procesy przyczyniają się do politycznej i gospodarczej destabilizacji sytuacji na świecie, często też są źródłem konfliktów zbrojnych⁷.

⁵ Por. H. Welzer, *Clime Wars. What People Will Be Killed For In The 21ST Century*, Cambridge 2015, s. 20 i n.

⁶ Niedźwiedzie polarne są doskonale przystosowane do surowego środowiska Arktyki. Większość z nich całe życie spędza na pokrywającym morze lodzie, polując głównie na nerpy (foki obrączkowane) i foki wąsate. Szacuje się, że na świecie żyje 20–25 tys. niedźwiedzi polarnych podzielonych na 19 populacji regionalnych. Zdaniem wielu ekspertów, m.in. I. Stirlinga z Kanadyjskiej Służby Przyrodniczej, jeśli na skutek globalnego ocieplenia zniknie lodowa pokrywa wokół Arktyki i północnej Grenlandii, tamtejsze populacje niedźwiedzia polarnego znajdą się w dramatycznej sytuacji. Zob. S. McGrath, *Nie ma życia bez lodu*, „National Geographic. Polska” 2012, nr 1, s. 116.

⁷ Niektórzy eksperci uważają, że jedną z istotnych przyczyn konfliktu syryjskiego były wieloletnie susze. Ich zdaniem spowodowały one migracje kilku milionów rolników do wielkich miast. Uchodźcy ci w okresie tzw. arabskiej wiosny stanowili najbardziej niezadowoloną z dotychczasowych rządów grupę społeczną. W konsekwencji zasilili oni szeregi zbuntowanych formacji antyrządowych. Zob. B.S. Levy, J.A. Paz, *Climate Change and Public Health*, Oxford-New York 2015, s. 217; L. Chanty, H. Kato, H. Kharas (red.), *The Last Mile in Ending Extreme Poverty*, Washington 2015, s. 10 i n.

Jak zauważa T. Wyatt, główny ciężar odpowiedzialności za kurczenie się naturalnych zasobów ziemi i ich dewastację spada na międzynarodowe koncerny przemysłowe, które w pogoni za zyskiem lekceważą prawa natury oraz międzynarodowe zobowiązania dotyczące ochrony tych zasobów⁸. Ocenę tę podzielają także N.K. Frank i M.J. Lynch, prekursorzy zielonej kryminologii⁹. Dlatego przeciwdziałanie przestępczości kojarzonej z działalnością wspomnianych podmiotów stanowi jedno z poważniejszych wyzwań cywilizacyjnych. Przestępczość przeciwko dzikim gatunkom zwierząt i roślin należy postrzegać także z perspektywy innych zjawisk społecznych, takich jak konsumpcjonizm, urbanizacja, industrializacja oraz przedludnienie ziemi. Niewątpliwie współczesne procesy cywilizacyjne nie pozostają bez wpływu na kondycję dziedzictwa przyrodniczego, w tym sytuację chronionych gatunków fauny i flory¹⁰.

W niniejszej pracy przedstawione zostały różne perspektywy postrzegania problematyki związanej z przeciwdziałaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu przyrodniczemu, od ujęcia lokalnego i regionalnego po płaszczyznę międzynarodową. Ta ostatnia, z oczywistych względów, stanowi podstawę zaprezentowanych rozważań. Podporządkowano je głównym działom kryminologii, tj. etiologii, fenomenologii oraz profilaktyce. W pierwszej kolejności autor przedstawił genezę zjawiska grabieży dziedzictwa przyrodniczego oraz dokonał klasyfikacji i typologii poszczególnych przejawów przestępczości wymierzonej w chronione gatunki dzikiej fauny i flory. W części zasadniczej pracy, odnoszącej się do kryminologicznych symptomów poszczególnych kategorii przestępstw, scharakteryzowane zostały przejawy tych przestępstw, ze szczególnym uwzględnieniem *modus operandi* ich sprawców.

Zaprezentowane w pracy kryminologiczne ujęcie problematyki walki z przestępczością wymierzoną w dzikie gatunki fauny i flory ma wieloaspektowy wymiar. Trudno bowiem walczyć z procederem nielegalnego handlu dzikimi zwierzętami i cennymi gatunkami roślin oraz ich pochodnymi, nie uwzględniając takich zjawisk przestępczych jak: kłusownictwo, zanieczyszczanie środowiska przyrodniczego (w tym nielegalny handel odpadami), handel drewnem pozyskiwanym z chronionych gatunków drzew tropikalnych, nielegalne masowe połowy ryb i innych organizmów morskich, bezprawne zawłaszczanie na cele przemysłowe obszarów objętych ochroną przyrodniczą itd. Autor uznał, że tylko szerokie i jednocześnie kompleksowe podejście do problematyki ochrony naturalnych zasobów naszego globu może wyznaczać kierunki zaangażowania wspomnianych podmiotów w przedmiotowym obszarze.

⁸ T. Wyatt, *Wildlife Trafficking. A Deconstruction of the Crime, the Victims and the Offenders*, New York 2013, s. 166.

⁹ N.K. Frank, M.J. Lynch, *Corporate Crime, Corporate Violence. A Primer*, Albany 1992, s. 80.

¹⁰ Zob. G.C. McGavin, *Zagrożona przyroda. Gatunki, które wkrótce wyginą*, Warszawa 2008, s. 11 i n.; też: G. Cordner, A. Cordner, D.K. Das (red.), *Urbanization, Policing, and Security*, London-New York 2010, s. 43.

Bezsprzecznie jedną z ważniejszych form przestępczości w obszarze dziedzictwa przyrodniczego jest przestępczość zorganizowana¹¹. Według D.R. Liddicka stanowi ona najwyższy stopień profesjonalizacji w obszarze aktywności kryminalnej i wykazuje cechy dobrze prosperującego konsorcjum¹². Przestępczość ta, w przypadku ochrony dzikiej przyrody, analizowana jest na tle takich kategorii kryminologicznych jak produkcja i dystrybucja narkotyków, handel bronią, biznesowe zawłaszczanie mienia w sektorze finansów, przemysł i handel ludźmi, pranie pieniędzy, nielegalna działalność w sektorze rozrywki itd.

Dzięki nowoczesnym technologiom, zwłaszcza w sektorze telekomunikacji i teletransmisji, lista form zjawiskowych o znamionach przestępczości zorganizowanej wydłuża się coraz bardziej, obejmując różnego rodzaju nielegalne mega-transfery finansowe z wykorzystaniem pieniędzy elektronicznych czy też transakcje związane z rynkiem nieruchomości, a także z działalnością terrorystyczną¹³.

Najważniejsze miejsce na przestępczej mapie dziedzictwa przyrodniczego zajmują **gangi kłusownicze**, dlatego też poświęcono tym strukturom szczególną uwagę. Należy jednak podkreślić, że pełna charakterystyka tych organizacji nie jest możliwa, chociażby ze względu na ich różnorodność. Ponadto specjalizacja w przypadku wspomnianych gangów oznacza, że ich wewnętrzna struktura oraz sposób działania uzależnione są od obszaru przestępczej aktywności. Należy bowiem zauważyć, że tylko pośród gangów zajmujących się chwytem i przemytem ptaków można wyróżnić co najmniej kilkadziesiąt specjalizacji. A zatem mogą to być organizacje zajmujące się handlem ptakami drapieżnymi, śpiewającymi, papugami itd. Każdy z tych obszarów odpowiada definicji podziemnego rynku¹⁴.

Ważną częścią zaprezentowanych rozważań są zagadnienia dotyczące aspektów wiktymologicznych podjętej problematyki. Autor przychylił się do postulatu, że dziedzictwo przyrodnicze, obejmujące także dzikie gatunki fauny i flory, powinno być traktowane jako odrębne dobro prawne. Konsekwencją przyjęcia takiego punktu widzenia jest uznanie społeczności międzynarodowej za suwerena i jednocześnie depozytariusza tego specyficznego dobra, a tym samym przyznanie jej reprezentantom, na przykład organizacjom ekologicznym o zasięgu międzynarodowym, statusu pokrzywdzonego w przypadku poważnego zamachu na naturalne zasoby ziemi.

¹¹ Zob. P. Reichel, J.S. Albanese, *Transnational Crime and Justice*, Thousand Oaks 2014, s. 63; F.G. Shanty, P.P. Mishra, *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, Santa Barbara 2008, s. 189.

¹² D.R. Liddick, *Crimes against Nature. Illegal Industries and the Global Environmental*, Santa Barbara 2011, s. 41; por. też: Environmental Investigation Agency, *Routes of Extinction. The corruption and destroying Siamese rosewood in the Mekong*, London 2014, s. 2 i n.

¹³ Szerzej na ten temat w materiałach konferencyjnych: J. Kosiński (red.), *Przestępczość z wykorzystaniem elektronicznych instrumentów płatniczych*, Szczytno 2006, s. 5–258. Na temat powiązań grup rebelianckich i terrorystycznych z nielegalnym rynkiem fauny i flory zob. W. Pływaczewski, *Organized Trafficking in Protected Species of Wild Flora and Fauna as a Means of Supporting Armed Conflicts and Terrorism* [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Proceder prania pieniędzy i jego implikacje*, Warszawa 2013, s. 177–193.

¹⁴ D.R. Liddick, *Crimes Against Nature...*, s. 50–51.

Niniejsza praca stanowi podsumowanie kilkuletnich studiów autora nad problematyką przestępczości przeciwko dziedzictwu przyrodniczemu prowadzonych w latach 2010–2015. Dotyczyły one zwłaszcza przestępczości zagrażającej chronionym gatunkom dzikiej fauny i flory¹⁵. Dotychczasowy dość skromny — na tle pojemnej już problematyki przestępczości przeciwko środowisku — dorobek polskiej kryminologii w tym zakresie potwierdził potrzebę podjęcia interdyscyplinarnych badań dotyczących przedmiotowego zjawiska¹⁶. Dzięki szerokiej formule badawczej możliwe było zaprezentowanie bez mała wszystkich kryminologicznych kategorii i form przestępczości, kojarzonych z zamachami na dzikie dziedzictwo przyrody. Należy przy okazji podkreślić, że trudno zajmować się przestępczością wymierzoną w chronione gatunki dzikiej fauny i flory bez uwzględnienia tych zagrożeń cywilizacyjnych, które dotyczą pozostałych naturalnych zasobów ziemi. Zatem przyjęta perspektywa badawcza opiera się na kompleksowej analizie różnych zjawisk w tym obszarze. Dynamiczny rozwój nowych kierunków oraz orientacji w kryminologii, w szczególności jej zielonej ścieżki (*green criminology*) potwierdza, że nauka ta w szybkim tempie nadrabia zaległości związane z identyfikowaniem nowych zagrożeń cywilizacyjnych. Mając na uwadze tę ocenę, autor wyraża nadzieję, że niniejsza praca, chociażby w niewielkim stopniu, wpisze się w proces usprawniania instrumentów służących przeciwdziałaniu przestępczości wymierzonej w światowe dziedzictwo przyrodnicze.

Prezentowana praca powstała dzięki pomocy i inspiracji wielu osób, przede wszystkim moich współpracowników z Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej

¹⁵ Por. m.in. W. Pływaczewski (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012, s. 11–460.

¹⁶ Należy jednakże zauważyć, że w ostatnich latach, za sprawą kolejnego pokolenia karlistów i kryminologów, pojawiły się interesujące opracowania dotyczące ochrony dziedzictwa przyrodniczego, wpisujące się w obszar badań ekokryminologicznych. Przede wszystkim kierunek ten reprezentowany jest przez autorów z tzw. olsztyńskiej szkoły ekokryminologicznej, skupionej wokół Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej oraz Forum Naukowego „Podlasie–Warmia i Mazury”. Zob. M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań ekologicznych*, Olsztyn 2011; W. Pływaczewski (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska*, Olsztyn 2012; W. Pływaczewski, M. Duda (red.), *Nielegalna eksploatacja obszarów leśnych*, Olsztyn 2013; W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015; J. Narodowska, *Przestępstwa kłusownictwa rybackiego na wodach śródlądowych. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016. Nie mniej cenne inicjatywy, tym razem dotyczące humanitarnej ochrony zwierząt, podejmuje środowisko naukowe kojarzone z Wydziałem Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS wraz z współpracującym z tym zespołem stowarzyszeniem „Prawnicy na Rzecz Zwierząt”. Zob. T. Gardocka, A. Gruszczyńska, R. Maślak, A. Sergiel (red.), *Dobrostan zwierząt w ogrodach zoologicznych a standardy prawne UE*, Warszawa 2014. Na uwagę zasługują również przedsięwzięcia inicjowane w zakresie tzw. problematyki CITES przez przedstawicieli Wydziału Administracji Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Zob. A. Nowak, M. Porwisz (red.), *Przeciwdziałanie międzynarodowej przestępczości przeciwko środowisku naturalnemu z perspektywy organów ścigania*, Szczytno 2016.

Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Ich zapał i poparcie dla idei naukowego zgłębiania problematyki przestępczości przeciwko środowisku naturalnemu umocniły mnie w przekonaniu, że podjęte badania nad dziedzictwem przyrodniczym z perspektywy nauk kryminologicznych mają głębszy sens, zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym. Za to wsparcie serdecznie im dziękuję.

Odrębne podziękowania kieruję pod adresem moich nauczycieli, którzy zaszczytliwi we mnie zainteresowanie problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego. W gronie tych osób miejsce wyjątkowe zajmuje Profesor Stefan Lelental z Uniwersytetu Łódzkiego — mój naukowy opiekun i mentor.

Pozwolę sobie na przekazanie podziękowań jeszcze jednej szczególnie bliskiej mi osobie, dzięki której podjąłem niełatwe wyzwanie poznania meandrów międzynarodowej przestępczości wymierzonej w dzikie gatunki fauny i flory. Jest nią Profesor Emil W. Pływaczewski z Uniwersytetu w Białymstoku, któremu jestem wdzięczny nie tylko za merytoryczne wsparcie, ale także za stałe umacnianie mnie w przekonaniu, że podjęta przeze mnie problematyka wymaga naukowego opracowania

Słowa wdzięczności należą się także recenzentowi naukowemu niniejszej pracy, Profesorowi Jerzemu Kasprzakowi z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, który dokonał wnikliwej oceny zawartych w niej wniosków i spostrzeżeń, wzbogacając je cennymi uwagami.

Dziękuję ponadto tym autorom, podejmującym problematykę ekokryminologiczną, których naukowy dorobek stanowił dla mnie inspirację i znaczącą pomoc w przygotowaniu niniejszej książki. Są to: Profesor Doktor Honoris Causa Uniwersytetu w Białymstoku Brunon Hołyst, Profesor Wojciech Radecki z Polskiej Akademii Nauk, Profesor Marek Bojarski z Uniwersytetu Wrocławskiego, Profesor Chris Eskrigde z University of Nebraska, Profesor Rob White z University of Tasmania, Profesor Donald R. Liddick z University State of Pennsylvania, Profesor Piers Beirne z University of Southern Maine oraz Profesor Nigel South z University of Essex.

Podziękowania należą się także Doktor Joannie Narodowskiej oraz Doktorowi Maciejowi Dudzie, którzy dokonali wstępnej korekty książki, eliminując z niej te uchybienia, które zostały przez autora przeoczone.

Książka wydana została dzięki przychylności kierownictwa Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, a także wyjątkowemu zaangażowaniu pracowników Wydziału Wydawnictw tej Uczelni, za co autor pragnie serdecznie podziękować. Przy okazji należy zwrócić uwagę, że miejsce wydania pracy nie jest przypadkowe, potwierdza ono bowiem, że organy ścigania w Polsce, w tym przypadku reprezentowane przez uczelnię policyjną, coraz szerzej włączają się w nurt wspierania inicjatyw związanych z przeciwdziałaniem przestępczości przeciwko dziedzictwu przyrodniczemu¹⁷.

¹⁷ Pierwsze poważniejsze przedsięwzięcie badawcze związane z określeniem roli organów ścigania oraz innych służb publicznych w obszarze ochrony środowiska naturalnego, podejmujące także problematykę ochrony dziedzictwa przyrodniczego, zostało zainicjowane przez Wyższą Szkołę Policji w Szczytnie w 2002 r. Zob. W. Marciniak, P. Michna, *Przestępczość przeciwko środowisku. Wyniki badań*, Szczytno 2003.

Rozdział 1

Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przestępczości związanej z nielegalnym handlem dzikimi gatunkami chronionej fauny i flory

1.1. Zakres zainteresowań badawczych oraz wyjaśnienie problemów definicyjnych

Zawarte w niniejszym opracowaniu rozważania odnoszą się do problematyki ochrony dzikich gatunków fauny i flory. Zakres tych rozważań wyznacza Konwencja o Międzynarodowym Handlu Dzikimi Zwierzętami i Roślinami Gatunków Zagrożonych Wyginieciem z 1973 r., zwana często konwencją waszyngtońską (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora — CITES*)¹. Stanowi ona podstawowy akt prawa międzynarodowego w obszarze ochrony dzikich zwierząt i roślin². Nie oznacza to oczywiście, że spostrzeżenia i wnioski, które znalazły się w pracy, pomijają regulacje krajowe lub regionalne. Przeciwnie, w wielu obszarach ustawodawstwa te są przedmiotem wnikliwych analiz badawczych, ich zawartość wynika bowiem wprost z zapisów konwencji. Tak jest w przypadku ustawodawstwa unijnego, które, poza nieco zmienioną klasyfikacją gatunków objętych ochroną, powieliła w znaczącej części postanowienia wymienionej regulacji. Oczywiście, ze względu na kryminologiczny charakter opracowania analizy dogmatyczne dotyczące wspomnianych aktów prawnych zostały ograniczone do niezbędnego minimum. Celem pracy było bowiem dokonanie wszechstronnego opisu zjawiska przestępczości wymierzonej w dzikie gatunki fauny i flory, w szczególności wyjaśnienie jego etiologii, scharakteryzowanie form objawowych i wskazanie tendencji rozwojowych, a także zaproponowanie efektywnych metod przeciwdziałania. Realizacja tego ostatniego zadania badawczego,

¹ Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginieciem została sporządzona w Waszyngtonie 3 marca 1973 r., zwana jest także konwencją waszyngtońską lub w skrócie CITES. Celem konwencji jest ochrona dziko występujących populacji zwierząt i roślin gatunków zagrożonych wyginieciem poprzez kontrolę i ograniczanie międzynarodowego handlu tymi zwierzętami i roślinami, rozpoznawalnymi ich częściami i produktami pochodnymi. Polska ratyfikowała przystąpienie do konwencji 12 grudnia 1989 r., natomiast umowa weszła w życie 12 marca 1990 r. (DzU z 1991 r., nr 27, poz. 112).

² J.M. Sellar, *Illegal trade and the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)* [w:] A. Linacre (red.), *Forensic Science in Wildlife Investigations*, Boca Raton 2009, s. 8.

które uznano za priorytetowe, miała także na celu dokonanie oceny potencjału merytorycznego i organizacyjnego najważniejszych podmiotów zaangażowanych w działalność na rzecz ochrony światowego dziedzictwa przyrodniczego. Z oczywistych względów najwięcej miejsca w niniejszej pracy poświęcono tym służbom i instytucjom, które bezpośrednio zajmują się zwalczaniem przestępczości w obszarze szeroko rozumianej problematyki ochrony środowiska naturalnego. Niezwykle ważnym zadaniem postawionym przed autorem było także sklasyfikowanie nielegalnych rynków związanych z poszczególnymi gatunkami dzikiej fauny i flory, określenie ich rozmiarów oraz zaproponowanie adekwatnych do ich specyfiki form przeciwdziałania.

Jedną z ważnych hipotez, która wyznaczyła kierunki badawczych dociekań autora, jest założenie, że wspomniane rynki funkcjonują na zasadzie wzajemnego przenikania się. Kolejnym zadaniem, wymagającym zweryfikowania, był problem oceny skali partycypacji poszczególnych branż gospodarki w obszarze nielegalnej działalności. W tym przypadku za główny przedmiot badań uznano działalność ponadnarodowych koncernów przemysłowych, które bazują na okazach CITES lub ich pochodnych.

Niewątpliwie do głównych celów pracy, wpisujących się w katalog problemów badawczych, a jednocześnie wymagających oceny oraz dogłębnego zdiagnozowania, należy również zaliczyć ustalenie stanu wiedzy na temat przestępczości przeciwko dzikiej faunie i florze, zarówno tej ogólnospołecznej, jak i reprezentowanej przez przedstawicieli organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Autor założył bowiem, w ramach stawianych hipotez, że świadomość ekologiczna, w tym przypadku odnosząca się do dwóch wskazanych wyżej obszarów, ma decydujący wpływ na skuteczność przeciwdziałania i ścigania wskazanej przestępczości. Niejako paralelnym wątkiem tego założenia jest przekonanie, iż poziom wiedzy wspomnianych wyżej podmiotów na temat zorganizowanych form przestępczości, m.in. takich jak nielegalne pozyskiwanie i przemyt egzotycznego drewna, kawioru, morskich gatunków ryb, leków i suplementów diety wyprodukowanych na bazie chronionych gatunków CITES itd., odbiega od oczekiwanych standardów. Autor uznał zatem za celowe i wręcz niezbędne zweryfikowanie tej hipotezy.

Poza klasycznymi metodami badawczymi, chociażby takimi jak analiza dokumentacji dotyczącej przedmiotu badań, w tym w szczególności raportów międzynarodowych organizacji zajmujących się przeciwdziałaniem przestępczości przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory, w opracowaniu wykorzystano także informacje uzyskane przez autora w trakcie odbywanych staży naukowych w ośrodkach badawczych w Europie, Azji oraz Stanach Zjednoczonych. Nie mniej znaczącym doświadczeniem, z punktu widzenia podjętej problematyki, były bezpośrednie obserwacje poczynione w czasie pobytów studyjnych w tych parkach narodowych oraz krajobrazowych, których administracje na co dzień stykają się z problemem kłusownictwa oraz nielegalnego pozyskiwania drewna. Badania te zostały poszerzone o dane uzyskane w trakcie prowadzonych przez autora konsultacji i wywiadów z przedstawicielami poszczególnych służb ochrony przyro-

dy³. Tego rodzaju przedsięwzięcia naukowe prowadzone były w kraju i za granicą⁴. Warstwę badawczą pracy wzbogaciły również informacje uzyskane przez autora od podmiotów, które bezpośrednio zajmują się przeciwdziałaniem przestępczości przeciwko faunie i florze. Chodzi tu przede wszystkim o organy ścigania i służby celne. Dodatkowo, w latach 2012–2015, autor przeprowadził badania (krajowe i międzynarodowe) na temat głównych zagrożeń wskazaną przestępczością. Odpowiednio sprofilowana ankieta, adresowana do dyspozytorów i bezpośrednich wykonawców zadań wpisujących się w ramy strategii przeciwdziałania przestępczości przeciwko faunie i florze (policjanci, celnicy, funkcjonariusze służb granicznych, ochrony przyrody oraz administracji leśnej), pozwoliła na określenie najważniejszych problemów związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego⁵. Podstawę kwestionariusza stanowiło sześć podstawowych pytań, odpowiednio rozwijanych i modyfikowanych w zależności od kraju pochodzenia respondenta, specyfiki reprezentowanej przez niego służby lub instytucji oraz rodzaju zagrożeń związanych z ochroną dzikich gatunków fauny i flory.

1. Jak Pani/Pan ocenia stopień zagrożenia przestępczością przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory oraz które z gatunków/towarów w Pani/Pana kraju stanowią przedmiot nielegalnego handlu?

2. Które z wymienionych niżej zjawisk przestępczych uważa Pani/Pan za szczególnie niebezpieczne i dlaczego? (kłusownictwo, przemyt, korupcja, pranie pieniędzy, fałszerstwa dokumentów, uszkodzenia ciała i zabójstwa, wykorzystywanie chronionych gatunków fauny i flory do finansowania konfliktów zbrojnych, przestępczość międzynarodowych koncernów, inne)?

3. Czy dostrzega Pani/Pan związki niektórych przejawów przestępczości przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory z działalnością zorganizowanych struktur przestępczych? Jeśli tak, to proszę uzasadnić swoją odpowiedź.

4. Jak ocenia Pani/Pan stopień przygotowania reprezentowanej przez Panią/Pana służby (instytucji) do przeciwdziałania przestępczości przeciwko dzikiej faunie i florze?

³ Zostały one przeprowadzone przez autora m.in. w 2013 r. w trakcie konferencji na temat programu wsparcia dla afrykańskich parków narodowych. W spotkaniu tym wzięli udział przedstawiciele władz wykonawczych poszczególnych krajów afrykańskich, organów ścigania, służb ochrony przyrody, administracji parków narodowych oraz nauki. *Zob. 25th PPF Annual Members Conference (Tanzania, Arusha, 11–12.02.2013 r.)*.

⁴ Dotyczyły one m.in. Białowieskiego, Biebrzańskiego i Narwiańskiego Parku Narodowego oraz Mazurskiego Parku Krajobrazowego. W odniesieniu do parków zagranicznych tego rodzaju badania prowadzono w Kenii na terenie Parku Narodowego Amboseli (*Amboseli National Park*), Tsavo East (*Tsavo East National Park*), Tsavo West (*Tsavo West National Park*) oraz w Tanzanii na terenie Narodowego Parku Serengeti (*Serengeti National Park*), Narodowego Parku Jeziora Manyara (*Lake Manyara National Park*), Narodowego Parku Kilimandżaro (*Kilimanjaro National Park*) oraz Parku Krajobrazowego Ngorongoro (*Ngorongoro Conservation Area Authority*).

⁵ W sumie w badaniu wzięło udział 206 respondentów, z czego 36 nie udzieliło odpowiedzi na zawarte w kwestionariuszu ankiety pytania.

5. Jakie czynniki mają największy wpływ na skuteczność realizowanych w Pani/Pana kraju przedsięwzięć zapobiegawczych związanych z ochroną dzikich gatunków fauny i flory (system egzekwowania prawa, problemy społeczne, edukacja ekologiczna, przyjęty model działań instytucjonalnych, inne)?

6. Czy w Pani/Pana kraju wdrożony został krajowy plan działania lub inny dokument w zakresie przeciwdziałania przestępczości przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory? Jeśli tak, to jak Pani/Pan ocenia jego przydatność?

Na zawarte w ankiecie pytania odpowiedziało 164 respondentów⁶. W przypadku kiedy respondent musiał dokonać gradacji określonego problemu, posłużono się skalą rosnącą, od zera do pięciu. Niektóre z otrzymanych odpowiedzi były lakoniczne, inne stanowiły rodzaj skróconych raportów na temat rozmiarów, przejawów oraz sposobów walki z przedmiotową przestępczością w danym kraju⁷. Te ostatnie okazały się najbardziej pomocne przy konstruowaniu poszczególnych rozdziałów pracy, pozwalając jednocześnie jej autorowi na wyspecyfikowanie najistotniejszych problemów dotyczących tzw. przestępczości CITES. Ponadto posłużyły one, w ograniczonym zakresie, do opracowania części raportu o stanie przedmiotowej przestępczości w Polsce. Dokument ten został przygotowany przez Instytut Europejskiej Polityki Ochrony Środowiska (*Institute for European Environmental Policy — IEEP*)⁸. Ujęte w nim informacje pozwoliły autorowi na uzupełnienie zawartych w pracy spostrzeżeń, zwłaszcza w odniesieniu do realiów unijnych. Natomiast z perspektywy krajowej niezwykle cenne okazały się uwagi i propozycje przedstawicieli Policji i Służby Celnej, głównie koordynatorów ds. CITES, odnotowane przez autora w trakcie międzynarodowej konferencji na temat przestępczości CITES, zorganizowanej w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie w 2015 r.⁹

W poszczególnych rozdziałach pracy pojawia się zróżnicowana terminologia. Przed wszystkim są to podstawowe pojęcia zawarte w konwencji waszyng-

⁶ Niektóre z otrzymanych odpowiedzi (ok. 10% ankiet) nie kwalifikowały się do naukowego opracowania, zawierały bowiem jedynie ogólne informacje na temat ochrony dziedzictwa przyrodniczego w danym kraju.

⁷ Tego rodzaju obszernych odpowiedzi udzielili m.in. uczestnicy wspomnianej wcześniej międzynarodowej konferencji na temat ochrony afrykańskiego dziedzictwa przyrodniczego, która odbyła się w miejscowości Ahrusha w Tanzanii (*25th PPF Annual Members Conference*), a także przedstawiciele polskich organów ścigania oraz służb celnych i granicznych w trakcie dwóch spotkań na temat: *Zwalczanie przemytu. Zbiór dobrych praktyk. Różne perspektywy — wspólny cel* (Białystok, 22–23.11.2012 r. i 27–28.11.2014 r.). Zob. M. Czarnecki, *Relacja z II konferencji naukowej Zwalczanie przemytu. Zbiór dobrych praktyk. Różne perspektywy — wspólny cel*, „Biuletyn Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku”, październik–listopad 2014, s. 12.

⁸ K. Paquel, *Study on wildlife crime (Country Profile: Poland)*, Bruxelles 2015, s. 3 i n.

⁹ A. Nowak, M. Porwisz (red.), *Przeciwdziałanie międzynarodowej przestępczości przeciwko środowisku naturalnemu z perspektywy organów ścigania*, Szczytno 2016.

tońskiej, który to dokument — jak wcześniej podkreślono — stanowi najważniejszą regulację prawną, odnoszącą się do zakresu przedmiotowego niniejszych rozważań. W praktyce organów ścigania oraz w opracowaniach naukowych używa się coraz częściej jej skrótowej nazwy. Niewątpliwie wiąże się to z faktem, że nazwa konwencji jest długa i nie do końca zrozumiała dla przeciętnego odbiorcy. Także w Polsce na określenie „przestępczość przeciwko dzikim gatunkom chronionej fauny i flory zagrożonych wyginięciem” używa się jej skróconej formy — „przestępczość CITES”. Podobnie skrótowo określana jest sama konwencja, najczęściej zapisywana jako „Konwencja CITES”. W rozważaniach kryminologicznych, w zależności od kontekstu analizowanej problematyki, używane będą oba tożsame pojęcia. Na marginesie problematyki definicyjnej należy zauważyć, że w anglojęzycznej literaturze kryminologicznej najczęściej stosowany jest termin *wildlife crime*. Pojęcie to odnosi się do tej kategorii przestępczości, która godząc w środowisko naturalne (*environmental crimes, crimes against nature, eco-global crimes*), zagraża przede wszystkim dzikim gatunkom roślin i zwierząt¹⁰.

W światowej literaturze kryminologicznej funkcjonuje jeszcze jedno pojęcie, które dotyczy problematyki ochrony środowiska, a ściślej przestępczości godzącej w jego zasoby. W tym przypadku chodzi o tzw. przestępczość leśną. Kategoria ta określana jest jako *forest crime*¹¹. W niniejszej pracy obie perspektywy, zarówno *wildlife crime*, jak i *forest crime*, będą równolegle wyznaczać zasadnicze kierunki rozważań na temat ochrony rzadkich gatunków fauny i flory przed zamachami przestępczymi.

Należy zauważyć, że na gruncie kryminologii oba obszary zainteresowań problematyką ochrony dzikiej fauny i flory łączy pojęcie „dziedzictwa przyrodniczego” (*wildlife heritage*). Termin ten odnosi się do zasobów krajowych (narodowych) oraz globalnych, stąd w literaturze przedmiotu często mówi się o ochronie światowego dziedzictwa przyrodniczego i odpowiednio o przestępczości wymierzonej w światowe dziedzictwo przyrodnicze. Wydaje się, że pojęcie to, z uwagi na swoją pojemność merytoryczną, a jednocześnie syntetyczność, trafnie oddaje przedmiot niniejszych rozważań. Tym bardziej że, jak zauważa m.in. W. Radecki, zawiera ono również komponent kulturowy, dzięki któremu poszczególne gatunki fauny i flory postrzegane są jako ważny element światowego dziedzictwa naturalnego (*world natural heritage*)¹². Pogląd ten jest również bliski innym autorom podejmującym w swoich pracach problematykę ochrony środowiska naturalnego i ochrony

¹⁰ K.F. Brickey, *Environmental Crime. Law, Policy, Prosecution*, New York 2008, s. 3–20.

¹¹ Por. United Nations Office on Drugs and Crime, *Wildlife crime and Forest Crime: Analytic Toolkit*, New York 2012, s. 2–191.

¹² W. Radecki, *Ochrona waleńców turystycznych w prawie polskim*, Warszawa 2011, s. 29–33; W. Radecki, *Ustawa o lasach. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 10 i n.; zob. też: M. Bojarski, W. Radecki, *Przestępstwa i wykroczenia leśne. Kompendium dla Straży Leśnej*, Wrocław 2000; M. Mozgawa (red.), *Prawna ochrona zwierząt*, Lublin 2002, s. 31.

dóbr kultury (zabytków). Należałoby wymienić tu m.in. prace B. Rakoczego¹³, K. Zeidlera¹⁴, W. Pływaczewskiego¹⁵ oraz B. Gadeckiego¹⁶.

Wspomniana różnorodność terminologiczna, zauważalna w poszczególnych częściach pracy, wynika również z tego powodu, że wykorzystane przez autora kluczowe pojęcia odnoszą się do wielu dziedzin naukowych. Nie sposób bowiem zajmować się problematyką przestępczości wymierzonej w chronione gatunki dzikiej fauny i flory bez odwołania się do bogatego dorobku licznych dziedzin naukowych, które wpisują się w szeroko rozumianą ochronę środowiska naturalnego. W pierwszej kolejności należałoby tu wymienić takie obszary nauki jak: ekologia, etyka środowiska, ochrona krajobrazu, biologia, botanika czy zoologia. Nie mniejsze znaczenie może mieć dla podjętych rozważań wiedza z zakresu tak specjalistycznych działów poszczególnych nauk jak terrarystyka, dendrologia, akwarystyka czy też taksydermia.

Z drugiej strony, biorąc pod uwagę ukazanie perspektywy kryminologicznej, niezbędne było wzbogacenie podjętych rozważań o zagadnienia z zakresu nauk penalnych, m.in. prawa karnego, polityki kryminalnej czy kryminalistyki. Dziedziną, która spaja obie perspektywy, kryminologiczną i ekologiczną, jest niewątpliwie ekonomia. Ocena ta wynika z faktu, że nielegalne rynki chronionych gatunków roślin i zwierząt stanowią dziś niezwykle dynamicznie rozwijającą się kategorię kryminologiczną na współczesnej mapie międzynarodowej przestępczości. Zdaniem wielu ekspertów **tzw. przestępczość CITES** w najbliższych latach, wespół z przestępczością narkotykową, handlem ludźmi oraz bronią, zdominuje nielegalne rynki¹⁷. Dlatego ekonomiczna analiza tego zjawiska może ułatwić organom ścigania identyfikację, a przede wszystkim zwalczanie jego przejawów. Dodatkowym argumentem przemawiającym za powyższą oceną jest dostrzegalny proces przekształcania się dotychczasowych struktur przestępczych w nielegalne przemysły, a także ich przenikanie do legalnych sektorów gospodarki. Tym samym struktury te należy postrzegać na tle szerszej perspektywy, odnoszącej się do problematyki przestępczości gospodarczej. W tym zakresie należy odwołać się do teorii prawa karnego, ponieważ na gruncie tej nauki znaleźć można do-

¹³ B. Rakoczy, *Ochrona lasu jako zabytku w polskim prawie karnym* [w:] W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015, s. 1–10.

¹⁴ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 273 i n.; zob. też: K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii i prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011, s. 111.

¹⁵ W. Pływaczewski (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty...*, s. 195.

¹⁶ B. Gadecki, *Ochrona podwodnego dziedzictwa kultury. Aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2014, s. 38; też: B. Gadecki, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108–120. Przepisy karne. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 3 i n.

¹⁷ Por. Environmental Investigation Agency, *In Cold Blood. Combating Organized Wildlife Crime*, London 2014, s. 2–21; C. Nelleman, J. Redmond, J. Refisch, *The Last Stand of the Gorilla. Environmental Crime and Conflict in the Congo Basin*, Arendal 2010, s. 25.

datkowe uzasadnienie dla ujmowania przestępczości przeciwko faunie i florze, a przynajmniej jej niektórych przejawów, jako kategorii przestępczości gospodarczej. Potwierdzenia dla tego rodzaju klasyfikacji doszukać się można w definicjach określających zakres przestępstwa gospodarczego.

Według A. Baładynowicza „przestępczość gospodarcza to karalne, równie dobrze możliwe legalne, ale szkodliwe czyny popełnione w związku z działalnością gospodarczą obejmujące duże wartości finansowe”¹⁸. Nieco inne ujęcie tej kategorii przestępstwa proponuje J. Skorupka, wedle którego: „Przestępstwem gospodarczym jest czyn zabroniony, którego głównym przedmiotem zamachu jest obrót gospodarczy, a ściśle rzecz ujmując podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego, którymi są uczciwa konkurencja, poszanowanie dobrych obyczajów oraz słuszych interesów konsumentów”¹⁹. Autor tej definicji pojęcie obrotu gospodarczego rozumie jako faktyczne i prawne stosunki występujące pomiędzy uczestnikami obrotu przy podejmowaniu, prowadzeniu i zakończeniu działalności gospodarczej. Jednocześnie wskazuje on na potrzebę odróżnienia przestępstw gospodarczych od przestępstw o charakterze gospodarczym, podkreślając, że te ostatnie oznaczają jakiekolwiek penalizowane zachowania podejmowane w związku z obrotem gospodarczym²⁰.

Interesującą definicję przestępstw gospodarczych zaproponowała O. Górniok. Autorka uznała, że tego rodzaju przestępstwami są czyny karalne godzące lub zagrażające ponadindywidualnym dobrom w obszarze życia gospodarczego, polegające na naruszeniu zaufania, związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji²¹. Przy czym zakwalifikowała do tej grupy następujące przestępstwa: przeciwko podstawowym instytucjom gospodarczym, przeciwko przedsiębiorstwom, przeciwko interesom finansowym, przeciwko konsumentom oraz przeciwko środowisku. Jednocześnie za kryteria wyodrębniające przestępczość gospodarczą autorka uznała brak elementu przemocy, anonimowość ofiar, a także znaczną liczbę sprawców należących do wyższych warstw społecznych²². Zdaniem O. Górniok wśród racjonalnych powodów kryminalizowania patologicznych zachowań w sferze gospodarczej dominuje ochrona dobra prawnego określonego jako system gospodarowania wraz z jego regułami i instytucjami oraz ponadindywidualne interesy gospodarcze²³.

Natomiast R. Zawłocki za przestępstwo gospodarcze uznaje czyn zabroniony o określonych cechach ustawowych, ujęty w przepisie karnym, którego głównym

¹⁸ A. Baładynowicz, *Przestępczość przeciwko środowisku naturalnemu na tle przestępczości gospodarczej — próba wyjaśnienia zjawiska w świetle interdyscyplinarnych teorii prawno-kryminologicznych* [w:] W. Pływaczewski (red.), *Prawnokarne i kryminologiczne aspekty...*, s. 11–47.

¹⁹ J. Skorupka, *Prawo karne gospodarcze*, Warszawa 2007, s. 16.

²⁰ Tamże.

²¹ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 57.

²² Tamże.

²³ Tamże, s. 137.

rodzajowym przedmiotem ochrony są sprecyzowane podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego²⁴. Badacz dzieli te czyny na przestępstwa gospodarcze *sensu stricto*, tj. bezpośrednio godzące w obrót gospodarczy, oraz przestępstwa o charakterze gospodarczym, które odnoszą się do konkretnych przypadków zastosowania przepisu określającego jakiekolwiek przestępstwo w związku z niedopuszczalnymi zachowaniami w obrocie gospodarczym²⁵.

Zaprezentowane klasyfikacje i typologie potwierdzają, że **przestępstwa przeciwko środowisku** stanowią ważny segment przestępczości gospodarczej. Tym samym problematyka czynów godzących w dziedzictwo przyrodnicze, odnosząca się do węższego zakresu ochrony środowiska naturalnego, wpisuje się w szerokim zakresie w definicję wspomnianej przestępczości. Należy zauważyć, że również praktyka ścigania karnego opowiada się za organizacyjnym podporządkowaniem wspomnianej kategorii przestępstw strukturom powołanym do walki z przestępczością gospodarczą. Tak jest m.in. w polskiej Policji, gdzie problematyka przestępczości przeciwko środowisku, utożsamiana m.in. z działalnością policyjnych koordynatorów ds. CITES, została przyporządkowana wydziałom do walki z przestępczością gospodarczą poszczególnych komend wojewódzkich Policji.

1.2. Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków

Współczesne badania naukowe dotyczące systemów gospodarczych zorientowane są przede wszystkim na poznawanie poszczególnych mechanizmów legalnych gospodarek. Jednakże coraz częściej podejmowane są w tym obszarze próby określenia skali i rodzajów zagrożeń pojawiających się na skutek bezprawnej działalności²⁶. Zainteresowania te wynikają z faktu, że ujawniane przez organy ścigania patologie zaczynają przybierać coraz bardziej niepokojące rozmiary. Oceny te, co obrazuje **rynek handlu dzikimi gatunkami chronionych zwierząt i roślin**, odnoszą się nie tylko do rynków lokalnych czy też regionalnych, lecz wskazują także na międzynarodowy zasięg tych zagrożeń²⁷.

Nielatwo dokonać precyzyjnej oceny strat wynikających z funkcjonowania nielegalnych rynków w skali globalnej, jednakże analitycy rynku szacują je w przybliżeniu na średnio jeden trylion dolarów rocznie²⁸. Zyski generowane przez nie-

²⁴ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004, s. 56.

²⁵ Tamże, s. 56; zob. też: M. Bojarski, W. Radecki, *Pozakodeksowe prawo karne*, t. II. *Przestępstwa gospodarcze oraz przeciwko środowisku. Komentarz*, Warszawa 2003.

²⁶ Zob. J. Beckert, F. Wehinger, *In the Shadow. Illegal Markets and Economic Sociology*, Discussion Paper 11/9, Cologne 2011, s. 2–20.

²⁷ Zob. M. Pachucki, *Piramidy i inne oszustwa na rynku finansowym*, Warszawa 2012, s. 5–31.

²⁸ Tamże, s. 2–4.

legalne rynki przejmują przede wszystkim zorganizowane struktury przestępcze. Dlatego też ważny jest kontekst moralny oraz polityczny funkcjonowania podziemnych rynków²⁹. Ich istotą jest bowiem negowanie etycznych wartości stanowiących podstawę światowego bezpieczeństwa ekonomicznego. W wielu krajach rynki te wypierają legalne formy działalności gospodarczej. Następstwem tego zjawiska jest podważanie wiarygodności instytucji publicznych oraz korupcja, która w wielu przypadkach stanowi źródło kryzysów gospodarczych, a także sprzyja konfliktom społecznym. W skrajnych przypadkach prowadzi również do konfrontacji zbrojnych³⁰. Modelowym przykładem tego rodzaju patologii, kojarzonym m.in. z grabieżą dziedzictwa przyrodniczego, są współczesne systemy polityczne funkcjonujące w „upadłych” krajach afrykańskich.

Niewątpliwie do najważniejszych zadań związanych z charakterystyką przestępczości przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory, ujmowanych z perspektywy kryminologicznej, należy zdefiniowanie pojęcia nielegalnych rynków oraz dokonanie ich typologii i klasyfikacji. Nie mniej istotnym zadaniem, z którym od dawna próbują zmierzyć się kryminolodzy, jest próba teoretycznego wyjaśnienia fenomenu podziemnych gospodarek. Chodzi tu przede wszystkim o udzielenie odpowiedzi na pytania dotyczące genezy ich powstawania oraz warunków (determinantów) sprzyjających powstawaniu nielegalnych rynków. Równie ważnym problemem, ściśle korespondującym z problematyką tzw. przestępczości CITES, jest zjawisko nakładania się i przenikania legalnych i nielegalnych mechanizmów rynkowych. Przykładem tego rodzaju relacji, odnoszącym się do problematyki ochrony dzikiej fauny i flory, może być m.in. międzynarodowy **rynek handlu drewnem egzotycznym**. Pośród innych problemów należy również wyeksponować zagadnienia dotyczące rozmiarów nielegalnych gospodarek, a także partycypacji podziemnych rynków w wyższych formach przestępczości gospodarczej, w szczególności w obszarze przestępczości zorganizowanej³¹.

Termin **nielegalne rynki** nie jest pojęciem jednorodnym. Próba jego wyjaśnienia jedynie na gruncie nauk penalnych skazana jest na niepowodzenie. Złożoność

²⁹ Ocenę tę potwierdzili także uczestnicy badań przeprowadzonych przez autora. W większości otrzymanych odpowiedzi na pytania: „Jak Pani/Pan ocenia stopień zagrożenia przestępczością przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory oraz które z gatunków/towarów w Pani/Pana kraju stanowią przedmiot nielegalnego handlu?” oraz „Czy dostrzega Pani/Pan związki niektórych przejawów przestępczości przeciwko dzikim gatunkom fauny i flory z działalnością zorganizowanych struktur przestępczych?” respondenci uznali, że skala zagrożenia tą przestępczością jest wysoka (średnia 4, w skali 0–5) oraz że dostrzegają oni związki tzw. przestępczości CITES z jej zorganizowanymi formami.

³⁰ W. Pływaczewski, *Przestępczość przeciwko środowisku przyrodniczemu w Afryce jako forma finansowania konfliktów oraz terroryzmu* [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Miśiuk (red.), *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju*, t. 1, Szczyt-no 2011, s. 431–445.

³¹ Por. A. Baładynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 9, s. 7.

oraz wieloaspektowość podjętej problematyki nakazuje przede wszystkim odwołanie się, w zakresie analizowanego zagadnienia, do bogatego dorobku nauk ekonomicznych, które definiują wiele pojęć wykorzystywanych także w naukach kryminologicznych. Zdaniem autora proces przenikania terminologii ekonomicznej do nauk penalnych będzie postępował. Jest to następstwem rosnącej „merkantylizacji” współczesnych zjawisk przestępczych. Potwierdzeniem tej tezy może być obecny stan zapożyczeń odnotowywany w obszarze nauk penalnych. Zdecydowanie ekonomiczny rodowód wyróżnia takie pojęcia jak: syndykat, kartel, konsorcjum, koncern, piramida finansowa. Inna grupa terminów to tzw. pojęcia przepołowione. Zawierają one zarówno komponent ekonomiczny, jak i kryminologiczny. Są to: nielegalny rynek, czarny rynek, przestępczość gospodarcza, przemysł przestępczy, gospodarka podziemna, sieć przestępcza, szara strefa, pranie pieniędzy, „bańka spekulacyjna”, przestępczość „białych kołnierzyków”, przestępczość korporacyjna, przestępczość wielkich międzynarodowych koncernów przemysłowych itd.³². Należy jednak zaznaczyć, że również pierwsza grupa pojęć może przybierać dualistyczną formę w obszarze kryminologii. Na przykład terminy kartel czy syndykat w literaturze kryminologicznej odnoszą się głównie do problematyki związanej z przestępczością zorganizowaną. Wzbogacone o element przymiotnikowy otrzymują ostatecznie różne konotacje, pojawiając się w nowym brzmieniu najczęściej w piśmiennictwie specjalistycznym jako kartele i syndykaty narkotykowe³³. Tego rodzaju przykładów językowej symbiozy w naukach kryminologicznych i ekonomicznych jest znacznie więcej, co potwierdza potrzebę podejmowania badań nad wzajemnymi relacjami tych niezwykle pojemnych obszarów naukowych. Nie ulega też wątpliwości, że problematyka nielegalnych rynków odślania zarówno dla kryminologów, jak i ekonomistów nowe horyzonty badawcze i daje im szansę twórczej i niezwykle użytecznej konfrontacji³⁴.

Charakterystykę nielegalnych rynków wypada poprzedzić definicją rynku. Rynek można rozumieć wieloaspektowo. Jest to przede wszystkim miejsce, gdzie spotykają się sprzedawcy i nabywcy dóbr i usług w celu dokonania transakcji kupna-sprzedaży³⁵. Jednakże to pierwotne rozumienie rynku jest znacznie zawężone.

³² Zob. E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 63 i n.

³³ Zob. United Nations Office on Drug and Crime, *The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, “United Nations Publication” 2006, s. 45 i n.

³⁴ W. Pływaczewski, *Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków* [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012, s. 11–23.

³⁵ Por. H.C. White, *Where Do Markets Come From?*, “American Journal of Sociology” 1981, No 87, s. 517–547; M. Goodwin, *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*, New York 2006; L. Aaron, *Art Theft: An Exploratory Study of the Illegitimate Art Market in Australia*, “Australian and New Zealand of Criminology” 2001, No 34, s. 17–37; R.T. Naylor, *Wages of Crime: Black Markets, Illegal Finance, and the Underworld Economy*, New York 2004, s. 13–381; H. Prabhakar, *Black Market Billions: How Organized Retail Crime Funds Global Terrorism*, New Jersey 2011, s. 9–316.

Współcześnie przyjmuje się bowiem, że pojęcie to jest bardziej pojemne i w zależności od przyjętego kryterium rynkiem można określić:

- zespół warunków umożliwiających przeprowadzenie transakcji kupna-sprzedaży dóbr i usług;
- procedurę, w ramach której kupujący i sprzedający określają, co chcą kupić i na jakich zasadach;
- proces wzajemnych uzgodnień, opartych na odpowiednio dostosowanych cenach, dotyczących podejmowania decyzji przez gospodarstwa domowe w sprawie konsumpcji dóbr alternatywnych oraz decyzji przedsiębiorstw o skali i kierunku produkcji³⁶.

Wobec mnogości różnego rodzaju podziałów dotyczących rynków zaprezentowane zostaną jedynie niektóre z nich. Zostały one podporządkowane wybranym kryteriom, dzięki którym podjęta problematyka wydaje się dla odbiorcy bardziej czytelna. Należy zaliczyć do nich: przedmiot wymiany, zasięg terytorialny, liczbę podmiotów, wpływ państwa na przebieg transakcji kupna-sprzedaży, legalność³⁷. Natomiast ze względu na przedmiot wymiany wyróżnia się rynek dóbr i usług konsumpcyjnych oraz rynek czynników wytwórczych (pracy, kapitału i ziemi). Dodatkowo można wyodrębnić rynki poszczególnych dóbr, takie jak rynek spożywczy, rynek artykułów rolnych, rynek odzieży itd. Ze względu na zasięg rynki dzielą się na lokalne, regionalne, krajowe, międzynarodowe oraz światowe (globalne). Kolejny podział przyjmowany w literaturze ekonomicznej uwzględnia liczbę podmiotów uczestniczących w wymianie dóbr i usług³⁸.

Szczególne znaczenie z perspektywy kryminologicznej ma kolejna klasyfikacja, która opiera się na **kryterium legalności**. Ten czynnik jest niezwykle istotny z punktu widzenia problematyki podjętej w niniejszym opracowaniu, wyznacza bowiem ramy dalszych rozważań. Zarówno w literaturze kryminologicznej, jak i w obrębie nauk ekonomicznych oraz socjologicznych wyróżnia się rynek legalny (biały), półlegalny (szary) oraz nielegalny (czarny)³⁹. Rynek legalny jest w pełni zgodny z prawem. Natomiast **szary rynek**, zwany także szarą strefą (*grey market*), oznacza finansowy obszar zdrowej gospodarki państwa, którego dochody osiągnane z legalnej produkcji są ukrywane w całości lub w części przed organami administracji państwowej (podatkowej, celnej). Krótko mówiąc, jest to **nielegalny obrót legalnymi towarami lub usługami**⁴⁰. Najbardziej przydatna, z punktu widzenia problematyki przestępczości przeciwko dziedzictwu przyrodniczemu, jest definicja nielegalnego rynku. Kryterium „nielegalności” oznacza, że to aspekt jurydyczny

³⁶ B. Pepliński, *Agrobiznes. Podstawy ekonomii*, Warszawa 2009, s. 381.

³⁷ T. Włudyka, M. Smaga (red.), *Instytucje gospodarki rynkowej*, Warszawa 2012, s. 117 i n.

³⁸ Tamże.

³⁹ T.C. Schelling, *Choice and Consequence. Perspectives of an errant economist*, Cambridge 1984, s. 159 i n.

⁴⁰ Zob. M.A. Marciniak, *Crime in Business — grey market products and EU-legislation*, Seminar Paper, Grin Verlag 2003, s. 4–5.

w dużym stopniu wyznacza zakres definicyjny rynków nielegalnych⁴¹. Dlatego też pojęcie rynku nielegalnego pozostaje w ścisłym związku z systemem prawnym, zarówno krajowym, jak i międzynarodowym. Niewątpliwie rację ma P. Chlebowicz, twierdząc, że dominującą rolę odgrywają tu regulacje karne, które precyzują zakres nielegalnych działań⁴².

W przypadku nielegalnego rynku kojarzonego z tzw. przestępczością CITES w rzeczywistości mamy do czynienia z wielością rynków bądź ich branż lub sektorów. Sytuacja taka wynika przede wszystkim z faktu, że problematyka przestępczości wymierzonej w dzikie gatunki fauny i flory, co zostało podkreślone we wstępie do niniejszej pracy, jest niezwykle pojemna i różnorodna. Wystarczy przypomnieć, że podstawowa regulacja prawna, tj. konwencja waszyngtońska, wyznaczająca normatywne ramy zainteresowań problematyką dzikich zwierząt i roślin, wymienia ok. 30 tys. gatunków objętych międzynarodowymi gwarancjami. Ponadto w obszarze przestępczej aktywności związanej z fauną i florą można współcześnie wyodrębnić co najmniej kilka specjalizacji odpowiadających przyjętym przez biologów lub zoologów typologiom lub klasyfikacjom⁴³. Podział ten, chociażby z powodu swojej interdyscyplinarności, odpowiednio recypuje także nauka kryminologii. Pozwala on na przyporządkowanie niezwykle bogatej problematyki CITES poszczególnym obszarom zainteresowań struktur przestępczych, uwzględniając stopień ich profesjonalizacji. Dlatego w odniesieniu do zorganizowanej przestępczości wymierzonej w światowe dziedzictwo przyrodnicze możemy dziś mówić o istnieniu nielegalnego rynku handlu kością słońsiową oraz rogami nosorożca, drewnem egzotycznym (tropikalnym), skórą dzikich kotów drapieżnych oraz ich pochodnymi, rynku suplementów diety i azjatyckiej medycyny ludowej bazującej na chronionych okazach zwierząt i roślin, rynku handlu kawiozem czy też olejem palmowym. We wszystkich wymienionych obszarach można wyszczególnić fazy lub szczeble działalności przestępczej, które odpowiadają przyjętym w naukach ekonomicznych kryteriom definicji nielegalnego rynku⁴⁴. A zatem posługiwanie się w obszarze podjętej przez autora problematyki pojęciem „nielegalnego rynku”, ujmowanego często w liczbie pojedynczej, podporządkowane jest bardziej chęci zachowania metodologicznej czytelności, aniżeli odtworzenia złożonej natury analizowanego zagadnienia. Przyjęta optyka badawcza nie oznacza jednakże całkowitej rezygnacji z przedstawienia ilościowego kontekstu nielegalnych rynków, co potwierdza ich szczegółowa prezentacja w poszczególnych częściach pracy.

⁴¹ C. Besozzi, *Illegal, legal — egal? Zu Entstehung, Struktur und Auswirkungen illegaler Maerkte*, Bern-Stuttgart-Wien 2001, s. 13.

⁴² P. Chlebowicz, *Nielegalny handel bronią. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2015, s. 28.

⁴³ Por. K. Bronowska, E. Żywucka-Kozłowska, *Ustalenie przynależności gatunkowej roślin i zwierząt chronionych przepisami Konwencji Waszyngtońskiej* [w:] E. Gruza, T. Tomaszewski, M. Goc (red.), *Problemy współczesnej kryminalistyki*, t. XIV, Warszawa 2010, s. 47.

⁴⁴ Por. H.C. White, *Where Do Markets Come From?...*, s. 517; M. Goodwin, *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*, New York 2006; L. Aaron, *Art Theft...*, s. 17–37; R.T. Naylor, *Wages of Crime...*, s. 13–381; H. Prabhakar, *Black Market Billions...*, s. 9–316.

Należy podkreślić, że skala nielegalnych rynków zależna jest od wielu determinantów. Niewątpliwie główną rolę odgrywają tu czynniki ekonomiczne. Dotychczasowe analizy Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przemocności na temat funkcjonowania nielegalnych rynków związanych z zawłaszczaniem światowego dziedzictwa przyrodniczego prowadzą do wniosku, że na skutek procesów globalizacji rynki te będą ewoluować w kierunku nielegalnego przemysłu⁴⁵. Ten przejaw przestępczej działalności — integralnie związany z przestępczością gospodarczą — stanowi najbardziej zorganizowaną formę międzynarodowej przestępczości. W wielu przypadkach, tak jak w branży oleju palmowego, jest ona silnie sprzężona z legalną gospodarką, co znacznie utrudnia jej identyfikację, a tym samym możliwości przeciwdziałania⁴⁶. Uwagi te można także odnieść do relacji wielkich międzynarodowych koncernów branży drzewnej z podmiotami krajowymi, co do których istnieją podejrzenia o utrzymywanie ścisłych kontaktów z gangami zajmującymi się grabieżą cennych gatunków fauny i flory.

Bez wątpienia proces przejmowania przez świat przestępczy lukratywnych rynków, ich gałęzi i poszczególnych branż identyfikowanych z naturalnymi zasobami ziemi będzie się nasilał. Zjawisku temu sprzyja nie tylko rosnący popyt na atrakcyjne dobra (drewno tropikalne, afrodyzjaki oraz inne produkty azjatyckiej medycyny ludowej, kawior) i usługi (myślistwo rekreacyjne), lecz także wzrastająca skłonność do korumpowania się przedstawicieli sfer rządowych oraz służb publicznych w „państwach upadłych” (dysfunkcyjnych)⁴⁷. Paradoksalnie do wzmocnienia nielegalnych rynków, jak przewidują niektórzy kryminolodzy, przyczyni się również rozwój nowoczesnych technologii⁴⁸. Już dziś instrumenty te umożliwiają liderom międzynarodowej przestępczości dokonywanie transferów na wielką skalę z ominięciem dotychczasowych tradycyjnych form przepływu pieniędzy pochodzących z przestępstwa. Swoistym następstwem tych zjawisk jest wzrastająca liczba oaz i rajów podatkowych, które służą m.in. do ukrywania nielegalnych zysków oraz nabywania drogich dóbr (*treaty shopping*)⁴⁹.

⁴⁵ Por. United Nations Office on Drug and Crime, *Criminal Justice Assessment Toolkit*, United Nations, New York 2006.

⁴⁶ Por. G. Fiorentina, S. Peltzman (red.), *The Economics of Organized Crime*, Cambridge 1995, s. 8.

⁴⁷ Na temat państwa upadłego zob. J. Zajadło, *Prawo międzynarodowe wobec problemu „państwa upadłego”*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 2, s. 11.

⁴⁸ I. Aldridge, *High-Frequency Trading: A Practical Guide to Algorithmic Strategies and Trading Systems*, Hoboken 2010, s. 7–303; G. Ye, *High-Frequency Trading Models*, New York 2011, s. 1 i n.; J.E. Cooper, M.E. Cooper, P. Budgen, *Wildlife crime scene investigation: techniques, tools and technology*, “Endangered Species Research” 2009, August 13, s. 2 i n.

⁴⁹ Zob. E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana...*, s. 21–35; też: E.W. Pływaczewski, *The Russian and Polish Mafia in Central Europe* [w:] D. Siegel, H. van de Bunt, D. Zaitch (red.), *Global Organized Crime. Trends and Developments: Studies of Organized Crime*, Dordrecht 2003, s. 51; zob. też: E.W. Pływaczewski, *Pranie brudnych pieniędzy. Możliwości przeciwdziałania z uwzględnieniem roli systemu bankowego*, Toruń 1993, s. 2; W. Jasiński, *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych. Przeciwdziałanie*

1.3. Historyczne uwarunkowania handlu dzikimi gatunkami fauny i flory

Handel zwierzętami oraz cennymi gatunkami roślin towarzyszył człowiekowi od zarania ludzkości, stanowiąc istotny element procesu wymiany towarowej. Przez stulecia nie dostrzegano potrzeby otoczenia dzikich zwierząt lub roślin szczególną ochroną. Taki punkt widzenia wynikał nie tylko z dominującej w przeszłości postawy egocentryzmu wobec środowiska naturalnego, ale przede wszystkim z faktu, że potrzeby żywnościowe ludzi dawnych epok były znacznie skromniejsze, a możliwości ich zaspokajania — ze względu na duże populacje fauny i siedliska flory — nieporównywalnie większe aniżeli obecnie.

Problem ochrony dzikiej flory i fauny przed przemysłową eksploatacją naturalnego środowiska człowieka pojawił się wraz ze zjawiskiem gwałtownego kurczenia się zasobów naturalnych ziemi oraz wzrostu masowej konsumpcji. Wprowadzone w wielu krajach restrykcyjne zakazy miały przede wszystkim uchronić te gatunki roślin i zwierząt, którym na skutek bez troskłej działalności człowieka groziło unicestwienie. Inicjatywy te miały jednakże ograniczony wpływ na stan populacji dzikich zwierząt⁵⁰. Ponadto nie zawsze spotykały się z należnym zrozumieniem opinii publicznej, tym bardziej iż powszechnie sądzono, że zasoby przyrody są niewyczerpalne.

Utrwalone w ludzkiej świadomości obrazy związane z kolonialną tradycją masowych polowań w Afryce czy też organizowaniem sieci futerkowych faktorii w Ameryce Północnej, a także masową eksploatacją naturalnych zasobów Syberii dodatkowo wzmacniały mit o bezkonfliktowej koegzystencji człowieka z otaczającym go środowiskiem. Przykładem gloryfikacji masowych polowań na dzikie zwierzęta, a tym samym władczego stosunku ludzi do otaczającej ich natury, może być historia **safari**⁵¹. Ta kontrowersyjna forma kontaktu z dziką afrykańską przyrodą poprzez uśmiercanie, nierzadko na masową skalę, rzadkich gatunków fauny stanowiła na przełomie XIX i XX w. ekskluzywny rodzaj rozrywki preferowany przez bogatych Europejczyków i Amerykanów. Wystarczy przypomnieć, że uczestnikiem safari był m.in. były prezydent Stanów Zjednoczonych Theodore Roosevelt, który uzasadniał swój udział w tym przedsięwzięciu wspieraniem hi-

korupcji i praniu pieniędzy, Warszawa 2012, s. 59 i n.; J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy. Metody. Raje podatkowe. Zwalczenie*, Warszawa 2011, s. 55–109.

⁵⁰ Zob. G.C. McGavin, *Zagrożona przyroda...*, s. 182.

⁵¹ <http://www.mnh.si.edu/onehundredyears/expeditions/SI-Roosevelt_Expedition.html>, dostęp: 11 grudnia 2015 r. Niewątpliwie do spopularyzowania safari przyczynił się także Ernest Hemingway, który — jako zapalony myśliwy — w swoich książkach utrwalił przeżycia związane z polowaniem na dziką zwierzynę. Jego literackie przekazy, wówczas w pełni akceptowalne i budzące podziw, współcześnie oceniane są przez przeciwników myślenia jako przejaw egocentryzmu i nieuzasadnionego okrucieństwa.